

D 66

DEMOCRATEN

**Dit is het
moment.**

4

Verkiezingsmoetheid: de Europese verkiezingen van 9 juni 1994

In de jaren negentig raakte de Europese integratie in een stroomversnelling. Na de val van de Berlijnse muur in 1989 en de ondergang van het communisme startte Brussel de onderhandelingen met de staten in Midden- en Oost-Europa over toetreding. Naast de uitbreiding werd de Europese samenwerking ook verder geïntensiveerd. 'Den Haag' was van deze verbreding en verdieping een groot voorstander. Hoe federalistisch de Nederlandse regering (sinds 1989 gevormd door CDA en PvdA) was bleek op 30 september 1991, toen premier Ruud Lubbers als voorzitter van de Europese Raad voorstellen deed om te komen tot een Europese Politieke Unie waarin betrekkelijk grote bevoegdheden waren toegekend aan de Europese organen, inclusief het Europees Parlement. De ambitieuze blauwdruk kwam grotendeels uit de koker van PvdA'er Piet Dankert, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, belast met Europese samenwerking. Vrijwel alle andere lidstaten waren van dit ontwerp niet gediend, zodat de deconfiture als 'zwarte maandag' de geschiedenis in zou gaan. Lubbers mocht dan op Europees niveau zijn hand hebben overspeeld, in Den Haag kon hij op de warme steun van de coalitiepartijen rekenen – en zelfs die van de beide oppositiepartijen D66 en de VVD.¹

In de pro-Europese Haagse harmonie begon echter enige verandering te komen door toedoen van VVD-leider Frits Bolkestein. Hij kritiseerde openlijk het streven van zijn partij naar 'een Europese Unie op federale grondslag', en de daarbij horende overdracht van soevereiniteit van de lidstaten naar Brussel. Volgens hem was er geen sprake van een Europese identiteit waarop dat politieke project kon rusten.² Verdere soevereiniteitsoverdracht zou tot een kloof leiden tussen de burgers en de politieke elite. Bolkestein pleitte ervoor dat Nederland sterker zou opkomen voor zijn nationaal belang.³ Dit punt werd overgenomen door zijn partijgenoot Gerrit Zalm, die zich als minister van Financiën begon te verzetten tegen het feit dat Den Haag als nettobetalder van de

Europese Unie een steeds groter wordende financiële bijdrage moest leveren.⁴

Bolkestein gromde wel, maar beet niet door. Met inbegrip van de vvd gingen alle grote partijen akkoord met de ratificatie van het Verdrag van Maastricht in 1992. Deze overeenkomst leidde tot de komst van de 'Europese Unie', zoals de EG vanaf 1993 ging heten, waarin de andere gemeenschappen werden ondergebracht.⁵ Integratie bleef niet langer beperkt tot het economische domein, maar had nu ook plaats in de politieke arena. Enerzijds regelde het Verdrag de totstandkoming van een Economische en Monetaire Unie (EMU) en de komst van de euro, anderzijds werd het Europese burgerschap erkend en de noodzaak van 'Europese politieke partijen'.⁶ Het Europees Parlement kreeg meer wetgevende macht. Op een aantal beleidsterreinen kwam het op gelijke voet te verkeren met de Raad van Ministers (de zogeheten medebeslisingsprocedure of 'codecisie'), waardoor Europese wetgeving een gezamenlijke aangelegenheid werd.⁷

De verstevigde positie van het Europees Parlement zou aanleiding kunnen zijn voor kiezers om hun stem in groteren getale uit te brengen. Dit gebeurde uiteindelijk nauwelijks, wat door waarnemers mede werd toegeschreven aan het feit dat de Nederlandse kiezer voor de derde keer in drie maanden tijd naar de stembus werd genood. Na de verkiezingen voor de gemeenteraden in maart en voor de Tweede Kamer in mei, was het in juni de beurt aan het Europees Parlement. Tegen die tijd was de fut er wel wat uit, niet alleen bij de kiezers, maar ook bij de partijen en hun kaderleden, die er al twee zware campagnes op hadden zitten.

Door deze verkiezingsvolgorde viel de Europese verkiezingscampagne bovendien samen met de kabinetsformatie. De beide regeringspartijen CDA en PvdA hadden bij de Kamerverkiezingen fors verloren; D66 en vvd daarentegen waren er flink op vooruitgegaan. Voor het eerst sinds 1918 werd een kabinet gevormd zonder dat de christendemocraten daarbij betrokken waren. De totstandkoming van deze zogeheten 'paarse' coalitie trok veel media-aandacht, die ten koste ging van de belangstelling voor de Europese verkiezingen. Tegelijkertijd was men in de PvdA en de vvd toch wel wat bezorgd dat een deel van de achterban via de stembus haar afkeer kenbaar zou maken van de formatiebesprekingen (beide partijen hadden elkaar decennialang uitgesloten van regeringsdeelname). Hierdoor kwamen de Europese verkiezingen toch weer in het teken van de landelijke politiek te staan – in ieder geval voor een deel. Doordat D66, PvdA en vvd zich concen-

38

39

treeden op het te vormen kabinet, kreeg het CDA de ruimte om zich na de dramatisch verlopen verkiezingen van mei weer wat te profileren.

Bij de verkiezingen van 1994 was het zeteltal vanwege de eenwording van Duitsland verhoogd tot 567 (zie tabel 2). Nederland kreeg 31 zetels toebedeeld, een toename van zes zetels. Hierdoor werd de kiesdrempel verlaagd van vier naar 3,2 procent. Vooral klein-links en klein-rechts hoopten hiervan te profiteren.

Partijen en hun lijsttrekkers

Ruim voor hun electorale ehec bij de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1994 hadden het CDA en de PvdA elk een minister uit het derde kabinet-Lubbers als lijsttrekker aangewezen. De christen-democraten verkozen Hanja Maij-Weggen, minister van Verkeer en Waterstaat. Zij had van 1979 tot 1989 zitting gehad in het Europees Parlement en werd door de kandidatencommissie als opvolger van Jean Penders uitverkoren. Toen dit nieuws uitlekte trok de enige tegenkandidaat, partijvoorzitter Wim van Velzen, zich terug. Het partijcongres wees Maij-Weggen in januari 1994 definitief aan. Haar landelijke bekendheid zal

hebben meegespeeld bij de beslissing om haar prominent op het verkiezingsaffiche af te beelden. Ook het EVP-logo ontbrak niet. [38] Het CDA maakte nu bovendien weer gebruik van het EVP-programma.

Voor de Europese verkiezingen van 1994 kwamen in de PvdA dezelfde hoofdrolspelers naar voren als in 1989, namelijk Dankert en Hedy d'Ancona, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Na hun verkiezing hadden zij het Europees Parlement al snel weer verlaten om toe te treden tot het derde kabinet-Lubbers, nu wilden ze beiden weer naar Europa. De rollen waren inmiddels echter omgedraaid: d'Ancona ging dit keer de lijst aanvoeren. De PvdA zag haar bekendheid als een belangrijke troef in de verkiezingsstrijd. Op het partijaffiche stond niet haar beeltenis, maar wel haar handtekening. [39] De Federatie waarvan de PvdA lid was had zich in 1992 omgedoopt tot Partij van de Europese Sociaal-democraten (PES). Het manifest van de PES werd naast het eigen verkiezingsprogramma gebruikt.

Anders dan CDA en PvdA behielden zowel de VVD als D66 hun lijsttrekkers uit 1989. Gijs de Vries voerde de lijst van de VVD weer aan. Als volbloed 'Europeaan' had hij het niet altijd makkelijk met partijleider Bolkestein, die heel wat sceptischer tegenover de Europese integratie stond en bijvoorbeeld kritiek had op de toetreding van nieuwe lidstaten. In het door de VVD 'van harte' onderschreven ELDR-programma werd de uitbreiding van de Europese Unie evenwel verwelkomd.⁸ Van een speciaal verkiezingsaffiche werd afgezien: de VVD had haar standaardposter 'gerestyled' en die zou bij de verschillende verkiezingen in de jaren negentig worden gebruikt⁹. [40]

De aanwijzing door D66 van lijsttrekker Jan-Willem Bertens verliep opnieuw rumoerig. Niet alleen hij, maar ook Laurens Jan Brinkhorst wilde de lijst aanvoeren. Bij de leden was Brinkhorst populairder; zij plaatsten hem op nummer één. Het partijcongres – dat zoals al eerder vermeld reglementair de eerste kandidaat aanwees – corrigeerde de voorkeur van de leden weer: net als in 1989 werd Bertens alsnog tot lijsttrekker verkozen. Brinkhorst moest genoegen nemen met een tweede plaats. Het verkiezingsaffiche van de Democraten toont een blauwe achtergrond waarop de sterren van het Europese logo langzaam kleur krijgen – ongetwijfeld symbolisch bedoeld voor de zich in de breedte en diepte ontwikkelende Europese Unie. 'De analogie is een mooi idee, maar komt bij de meeste mensen niet over,' aldus de politicoloog Menno van der Land.¹⁰ Van de leuze die erop staat, 'dit is het moment', had de partij zich bij de zeer succesvolle Kamerverkiezingen een maand eerder eveneens bediend. [41]

40

SGP GPV RPF

L.van der Waal

5

42

Brussel. Gezeik?

GROENLINKS HARD NODIG IN EUROPA. **11**

43

HERMAN VERBEEK

8

DE GROENEN
IN EUROPA

44

45

46

Van de uitbreiding van het zeteltal van het Europees Parlement met een kwart hoopten met name de klein-linkse en klein-rechtse lijst-combinaties te profiteren. Voor de *SGP*, het *GPV* en de *RPF* zag het er aanvankelijk somber uit. In 1984 en 1989 waren zij vrij gemakkelijk tot overeenstemming gekomen over een gemeenschappelijke lijst, maar dit keer liepen de onderhandelingen vast doordat het *RPF*-bestuur een vrouwelijke kandidaat voor een (onverkiesbare) plaats had voorgedragen. De *SGP* had hiertegen onoverkomelijke bezwaren; kort daarvoor had de partij formeel uitgesproken dat op Bijbelse gronden vrouwen geen politieke functies in de politiek toekwamen. Uit arrenmoede besloten de partijen om dan maar niet meer gezamenlijk aan de verkiezingen deel te nemen. Zover kwam het echter niet, omdat de *RPF*-kandidate zich 'uit persoonlijke geestelijke overtuiging' terugtrok.¹¹ Na deze stap volgde snel een overeenstemming. Met Leendert van der Waal

(voor de derde keer) als lijststaanvoerder nam het drietal weer samen aan de verkiezingen deel. Ook inhoudelijk waren ze het geheel met elkaar eens: 'gelet op de grote mate van politieke overeenstemming is gekozen voor een gezamenlijk manifest'.¹² De partijen hadden afgezien van een eigen, uitgebreider program. [42]

De CPN, PSP, PPR en EVP waren bij deze verkiezingen geschiedenis geworden; de partijen waren in 1990 in GroenLinks opgegaan en hadden zich vervolgens opgeheven. De nieuwe partijformatie was in juni 1993 betrokken bij de oprichting van de Europese Federatie van Groene Partijen (EFGP).¹³ Bij de Europese verkiezingen kwam GroenLinks met hetzelfde programma op de proppen als bij de Tweede Kamerverkiezingen. De partij stelde zich hierin positiever op tegen de Europese Unie. Met haar opvallende affiche, waarop het Brusselse Manneken Pis stond afgebeeld, verzette de partij zich tegen de afkeer van Europa die in delen van haar achterban nog leefde: GroenLinks was 'hard nodig in Europa'. [43] De lijst van GroenLinks werd aangevoerd door zittend Europarlementariër Nel van Dijk, die daarmee de positie van Herman Verbeek innam. Tussen de lijsttrekker van 1989 en GroenLinks was het tot een breuk gekomen. Hoewel met Verbeek was afgesproken dat hij halverwege de zittingstermijn zijn zetel zou afstaan aan een opvolger, maakte hij geen plaats: hij meende dat hij als specialist op het gebied van het Europese landbouwbeleid moeilijk te vervangen was. Het congres van GroenLinks zette hem in 1991 uit haar Eurodelegatie. Verbeek bleef als onafhankelijke lid van de Europese Groene Fractie. Hij trad later toe tot De Groenen en werd in 1994 Europees lijsttrekker van deze partij. [44] Verbeek werd publiekelijk gesteund door een keur van grootheden, zoals oud-Eurocommissaris Sicco Mansholt.

Om de verwarring compleet te maken deed naast GroenLinks en De Groenen ook de lijst-de Groen mee aan de verkiezingen. Lijsttrekker was de bierbrouwer en CDA-lid Jan de Groen, die zich wenste in te zetten voor de belangen van het midden- en kleinbedrijf. Hij wilde alles Europees aanpakken, van het asielbeleid tot aan de misdaadbestrijding. De Groen was niet de enige éénmanspartij die een poging deed een zetel te bemachtigen. De Brit Nigel Franks, die zich door de invoering van nieuwe regelgeving als Brits EU-burger in Nederland verkiesbaar kon stellen, voerde de lijst met de benaming 'Een Betere Toekomst...' aan. Hij wilde het Europees Parlement daadkrachtiger en efficiënter maken – hetgeen onder meer minder vergaderen betekende. [45] Dat Franks slechts gebrekkig Nederlands sprak, was volgens hem geen probleem: 'Dan herkennen ze me tenminste op de radio.'¹⁴

Naast deze twee gelegenheidspartijtjes deden ook weer enkele oude bekenden mee, die eerder nooit de Europese kiesdrempel hadden gehaald. De Centrumdemocraten werden dit keer gesteund door andere rechts-nationalistische clubjes als de Centrumpartij '86, het Nederlands Blok en het Democratisch Alternatief. Zij hoopten dat er door de rijen te sluiten een zetel in zou zitten. Bij dit akkoord was bemiddeld door Filip de Winter, de leider van het Vlaams Blok.¹⁵ De lijst van de Centrumdemocraten werd aangevoerd door Wil Schuurman, de partner van partijleider Hans Janmaat.

Eerste man van de lijst van de SP, die weinig op had met de Europese Unie, was partijsecretaris Tiny Kox. Hij had de uiterst geslaagde campagne voor de Kamerverkiezingen in mei geleid, die de SP haar eerste parlamentszetels hadden opgeleverd. Met de leus 'stem tegen, stem SP' had de partij zich sterk afgezet tegen het Haagse establishment, wat nog eens aangezet werd door het gekozen partijsymbool: een rode tomaat. Ook bij de Europese verkiezingen afficheerde de SP zich als protestpartij: dit keer spatte de tomaat uiteen tegen het Europese logo. [46]

Campagne

Na de campagne voor de gemeenteraden in maart en voor de Tweede Kamer in mei, was er niet veel aandacht meer voor de verkiezingen voor het Europees Parlement. De deelname van landelijke politici als Maij-Weggen en d'Ancona veranderde daar weinig aan. Het CDA greep de verkiezingen aan om te proberen zijn door de zware klappen bij de Kamerverkiezingen geschonden imago – mede door het succesvolle optreden van de ouderenpartijen – weer wat op te vijzelen. Dat haar electorale plaaggeesten niet aan de Europese verkiezingen deelnamen, kwam daarbij goed uit. De christen-democraten startten als eersten de campagne. Lijsttrekker Maij-Weggen ging met een speciale 'ouderenboodschap' op pad; zij bepleitte bijvoorbeeld een seniorenkaart voor ouderen om met de trein door de Europese Unie te reizen.¹⁶ In de CDA-campagne was een belangrijke rol weggelegd voor vertrekkend premier Lubbers, die zich beschikbaar had gesteld voor het voorzitterschap van de Europese Commissie. Frankrijk en Duitsland leken echter de voorkeur te geven aan de Vlaamse premier Jean-Luc DeHaene. Hierdoor begon de vraag of Lubbers inderdaad voorzitter zou worden de campagne steeds meer te overheersen.¹⁷

Een paar weken na het CDA volgden de andere grote partijen. De PvdA koos Vaals als symbolisch beginpunt van een campagne waaraan ook de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) en de Socialistische Partij uit Vlaanderen meededen. In de campagne van de VVD trokken De Vries en Bolkestein gebroederlijk op, ondanks hun behoorlijke meningsverschillen over Europa. De VVD rekende op een verdubbeling van haar zeteltal, maar was bang dat de formatie van het paarse kabinet roet in het eten zou gooien: de liberale kiezers zouden hierover wel eens anders kunnen denken. Lijsttrekker De Vries betreurde het centraal stellen van de coalitievorming: ‘Het is jammer als de campagne uitloopt op speculaties over coalitievorming. De campagne moet gaan over de positie van Nederland in Europa, en niet over het Haagse ganzenbord.’¹⁸

Uitslagen

Hoewel sommige peilingen voorafgaand aan de verkiezingen op 9 juni 1994 gouden bergen hadden beloofd, viel de opkomst ook nu weer bijzonder tegen.¹⁹ Met slechts 35,7 procent beleefde Nederland een dramatisch electoraal dieptepunt. Landelijke kranten berichtten over de situatie in stembureaus, waar de leden zich uit pure verveling bezighielden met tafeltennissen, kroketten eten en het knopen van wandkleden.²⁰ ‘De thuisblijvers hebben gewonnen. Zij vormen een ruime meerderheid van het electoraat,’ aldus *NRC Handelsblad*.²¹ De Europese politici konden er echter de lol niet van inzien en reageerden teleurgesteld. VVD’er De Vries sprak over ‘een droeve dag voor de parlementaire democratie’, en PvdA-kandidaat Dankert stelde dat ‘deze opkomst niet voldoende was om het Europees Parlement te legitimeren’.²²

Bij de lage opkomst zullen de geringe politieke verschillen tussen de grote partijen hebben meegespeeld, en ook een zekere verkiezingsmoetheid. Drie verkiezingen in drie maanden was misschien wat te veel van het goede. Bovendien werden de Tweede Kamerverkiezingen dit keer vóór de Europese verkiezingen gehouden en niet erná, wat de opkomst wellicht nog enigszins ten goede zou zijn gekomen – nu was het mosterd na de maaltijd. Daarbij kwam dat de campagne uitermate saai was geweest. *NRC Handelsblad* schreef over het ontbreken van thema’s, strijdpunten en aansprekende aanvoeders, en kon ‘een langge-rekte geuw’ maar moeilijk onderdrukken. De krant meende dat ‘deze

Tabel 6.
Uitslag Europese verkiezingen 9 juni 1994

	Europese verkiezingen 1989		Europese verkiezingen 1994	
	%	zetels	%	zetels
CDA	34,6	10	30,8	10
PvdA	30,7	8	22,9	8
VVD	13,6	3	17,9	6
D66	6,0	1	11,7	4
Regenboog/GroenLinks	7,0	2	3,7	1
SGP/GPV/RPF	5,9	1	7,8	2
Centrumdemocraten	0,8	-	1,0	-
SP	0,7	-	1,3	-
De Groenen			2,4	-
Een Betere Toekomst...			0,3	-
Lijst de Groen			0,2	-
God met Ons	0,4	-		
IDE	0,4	-		
totaal	100,1	25	100,0	31
opkomst	47,5%		35,7%	

Bron: CBS, *Statistiek der verkiezingen 1994. Europees Parlement, 9 juni, Voorburg/Heerlen, 1994.*

verkiezingen zelfs als een electoraal vuurtje-stoken in het partijlandschap geen betekenis heeft dit keer. Immers, de eigenlijke verkiezingen zijn net achter de rug en een opwindende formatie is in Den Haag in volle gang.⁷²³

De trend bij de landelijke verkiezingen leek zich bij de Europese verkiezingen te hebben voortgezet. Net als in mei bij de Kamerverkiezingen waren de grote winnaars de vvd en d66, die beide drie zetels

wonnen (zie tabel 6). De Europarlementariërs van D66 zouden weer toetreden tot de ELDR-fractie; D66 werd kort daarop ook als partij lid. VVD-aanvoerder De Vries werd gekozen tot fractievoorzitter van de ELDR. CDA en PvdA leden verlies. De twee grootste partijen behielden hetzelfde aantal zetels als in 1989, maar dit werd meer veroorzaakt door het toegenomen Nederlandse zeteltal dan door een groter aantal kiezers. Vergeleken bij de Kamerverkiezingen van mei gingen de christen-democraten er procentueel (maar niet in stemmental) op vooruit, hetgeen Maij-Weggen toch als 'morele steun' opvatte.²⁴ De relatief goede score van het CDA was echter vooral tot stand gekomen door het feit dat de christen-democratische aanhang in de regel trouwer de gang naar de stembus maakt dan die van andere partijen. PvdA-voorzitter Felix Rottenberg vatte de vooruitgang van het CDA en teruggang van zijn partij dan ook geenszins op als een afwijzing van 'Paars': 'Onzin, dit was geen referendum over de kabinetsformatie. Een heleboel mensen zijn niet naar de stembus gegaan, omdat ze gewoon niet wisten waarvoor ze moesten gaan stemmen.'²⁵

De kleine christelijke partijen boekten een zetel winst en konden voor het eerst twee afgevaardigden naar het Europees Parlement sturen. De RPF viel buiten de boot, wat ongetwijfeld even slikken voor haar zal zijn geweest omdat zij bij de Tweede Kamerverkiezingen juist van de kleinste ineens de grootste van het drietal was geworden. GroenLinks kon niet profiteren van de verlaagde kiesdrempel en verloor zelfs een zetel. Dit werd ongetwijfeld mede veroorzaakt doordat een groot aantal kiezers op de door Verbeek aangevoerde lijst van De Groenen stemde, die desondanks geen zetel behaalde. Ook de overige partijen behaalden onvoldoende stemmen om gekozen te worden in het Europees Parlement. Vooral de resultaten van de Centrumdemocraten vielen na de succesvolle Tweede Kamerverkiezingen waar zij drie zetels behaalden, nogal tegen.

De gemiddelde opkomst in de Europese Unie bedroeg dit keer 56,8 procent; wederom lager dan de voorgaande verkiezingen. De verkiezingsstrijd ging nu om 567 zetels. De PES sleepte er daarvan 198 in de wacht. De EVP kwam samen met de Europese Democraten (ED), een groep van conservatieve partijen, uit op 157 zetels. De ELDR behaalde 43 zetels, de 'groene' EFGP kwam uit op 23 zetels. De beide afgevaardigden van SGP/GPV/RPF sloten zich aan bij de nieuw gevormde groepering 'Europa van Nationale Staten'. Deze fractie, die in totaal uit 19 zetels bestond, had als gemeenschappelijk kenmerk de afwijzing van het Verdrag van Maastricht.²⁶